

ГЕНАДИЕВСКАТА БИБЛИЯ (ЕВАНГЕЛСКИТЕ КНИГИ) (1499) И ТЪРГОВИЩКОТО ЧЕТИРИЕВАНГЕЛИЕ (1512) – ЩРИХИ КЪМ ЛЕКСИКАЛНАТА ИМ ХАРАКТЕРИСТИКА

Диана ИВАНОВА (Пловдив)

Както отбелязва видният руски библеист Ан. Алексеев, историята на славянската библейска филология в значителна степен е свързана с изучаването на Генадиевската Библия (съкр. ГБ)¹, което прави излишно нейното специално представяне тук. Затова ще се спра накратко на другия паметник. Към Търговищкото тетраевангелие (Търг) в последното десетилетие се проява оправдан интерес, свързан както с проучването на старите печатни книги въобще, така и с конкретното значение на това издание в културната и езиковата ни история (вж. Иванова-Мирчева 1990). Търговищкото тетраевангелие² се нарежда сред най-добрите образци на печатната българска книга от XVI в., което мотивира видния австрийски славист и българист Х. Миклас да подготви фототипното му издание, което излиза през 1999 г.

Търг е засвидетелствано още в първите описи на старите печатни славянски книги в европейските книгохранилища в началото на XIX в. (Миклас 1999: IX, вж. цит. литература). В съществуващите описи на старопечатните книги на НБ „Св. св. Кирил и Методий“ в София и НБ „Иван Вазов“ в Пловдив (Цонев 1920, Атанасов 1970, Станчев 1982), както и в посветените му изследвания, то се определя като среднобългарски паметник³, следващ графичните и правописните особености на Търновската книжовна школа (Врачу 1962, Славова 1990, Дунков, Иванова 1993, Миклас 1999: XIX). (В отделни случаи са засвидетелствани и незначителни отклонения — вж. Дунков, Иванова 1993: 305, 308). Досега паметникът е бил предмет на проучване от различни аспекти: правописни, текстологични, езикови. Особено ценни са предварителните наблюдения на Т.Славова, която намира в Търг следи от светогорска редакция (Славова 1990). С оглед изясняването на въпроса за приемствеността и съхранената традиция от предходната ръкописна книжнина са проучени някои текстологични и езикови особености, от които се вижда близостта на Търг с един

кръг много близко стоящи до него ръкописни паметници от XIV в. с различно потекло (среднобългарско, староруско, старосръбско — вж. Иванова 1999). От друга страна, изключително важен е проблемът за отношението и текстологичните проекции на Търг към църковнославянските печатни Библии: Острожката (Острж) и по-късната ѝ преработка — Елисаветинската Библия (ЕБ) (вж. Иванова 2002а), в основата на които ляга ГБ.

Създадени приблизително в един и същи хронологичен срез и представящи връзката между среднобългарската с църковнославянската евангелска традиция, лексикалният анализ на двата паметника откроява зависимости, които позволяват да се направят изводи относно южнославянските проекции в ГБ, от една страна, а от друга — дава възможност да се отчетат иновациите в новата редакция на руска почва, в която са положени основите на църковнославянската норма, придобила в по-нататъшните печатни издания на Библията (Московската, 1663 г. и Елисаветинската, 1751 г.) стабилност и универсалност, превръща се в образец, валиден за целия свят на *Slavia Orthodoxa*.

Във връзка с предстоящата съпоставка между двата паметника е важно да се отчетат някои факти, свързани с текстологичната история на ГБ и тясно свързаната с нея Острж. Известно е, че съставителите са имали на разположение славянски ръкописи, събирани от различни манастири в България, Сърбия, Света гора (Алексеев 1999: 204). Още в първото сериозно филологическо изследване върху историята на текста на ГБ руските учени А. В. Горский и К. И. Невоструев правят важното заключение, че през XIV—XV в. сред южните славяни е било извършено ново сверяване и изправяне на новозаветния текст по актуални за този период гръцки източници, в резултат на което в източноправославния свят се е разпространил и утвърдил един унифициран текст, достатъчно стабилен и авторитетен. Именно преписи от тази редакция, която Г. А. Воскресенски нарича четвърта (Воскресенски 1896: 291—292), се разпространяват и в Русия по времето на митрополит Киприан, измествайки всички предхождащи я изводи. По-късно тя намира отражение в Генадиевската Библия и в по-късните печатни издания Острожката, Московската от 1663, Елисаветинската, 1751 г. (Горский, Невоструев 1855; Алексеев 1999: 204).

Върху ГБ има редица изследвания, които дават представа за нейната история, кодикология, културно-историческо значение, за континuitета на славянската текстологична традиция, използваните в нея преводачески принципи (Платонова 1997) и т.н. (Чистович 1899; Рижски 1975; Алексеев 1999; вж. и сборника по случай 500 години от нейното създаване — Сборник 2001) и др.

Изтъква се значението на ГБ като синтез на различни библейски традиции (византийска, латинска и еврейска), доказва се присъствието на южнославянската (в частност на българската) книжовна традиция

(Инокентий 2001). Отбелязва се принципът на съзнателна и системно проведена архаизация като отражение на общата тенденция, наложена в църковнославянската книжнина през XV в. (Шимчук 1985, Копрева 1985, Фостер 2001).

В областта на ортографията архаизацията се изразява в поддържане на такива особености, които отвеждат към Търновския книжовен кръг (употребата на еровите гласни след плавните съгласни *р, л*, на префиксите *въ-, съ-* и др.).

Южнославянската традиция в ГБ е представена в новозаветните си (а и в други) части от Кирило-Методиевските преводи в по-късното ѝ развитие на българска почва (Рижский 1978:57). Чрез ГБ тези части влизат почти непроменени и в Острж (пак там). Няма конкретни данни за използване на излезли дотогава южнославянски печатни евангелски текстове при превеждането на ГБ, но Търг, без да е пряк източник, индиректно, чрез общата атонска основа на своите протографи, преведени от едни и същи (или близки) гръцки източници, двата паметника се намират в най-тясна връзка.

В ГБ се наблюдават редица черти, които възхождат към среднобългарските книжовни норми (и в частност към Търновската книжовна школа). Тяхната употреба някои автори определят като съзнателен акт на архаизация и възвръщане към класическите (стб.) норми (Фостер 2001). Такива случаи се наблюдават в целия текст на ГБ, вкл. и в Евангелските книги. Те засягат положения като:

— запазване на буквите *ъ, ь* в префикси, суфикси и в корена на думите, както и в предлозите *въ, въз, съ, къ*:

въпрашааше Лк 23:9, възврати Лк 23:11, сънмища Лк 21:12, Лк 22:19 въспоминаше; възстокъ Мт 2:1 възвѣститѣ Мт 28:8, съвѣтъ Мт 28:8, съперникъ Мт 5:22, не съкривайте Мт 6:19, тъкмо Мт 17:8, въсе Мт 5:22, дъжъ Мт 7:27.

Срещат се и изключения (русифицирани форми) от това доста системно поддържано правило: во житница Мт 6:26, опръснокъ Лк 22:1,7, Лк 22:35.

— групите *лъ, ль, ръ, ль* се пазят доста стабилно:

испълнити Мт 5:17, дългы Мт 6:12, тлъцѣте Мт 7:8, влъци Мт 7:15, влъски Мт 2:1, дръжитсѧ Мт 6:24, връвно, пръвѣ Мт 7:3, дръзан, ѿвръзетсѧ Мт 7:8, трънѧ Мт 7:16. Рядко се срещат групи *-ол, -ор*: влъннѣ — волннѣ Лк 8:24. Във формата дължннкѡ Мт 6:12 механично е пренесена ерова гласна.

— съчетание на *ж, ч, ш, ц* с *л*:

отрочѧ Мт 2:9, 3:20, 21, отрочѧте Мт 2:8, 3:20, житница Мт 6:26; и на *ч* с *ю*: чюдити и др.

— запазване на краесловните *ъ, ь*.

Липса на интервокалната йотация при предаване на хebraизма Юда и производните от него: Юудеистѣмъ Мт 2:1,5, Юудеискимъ Мт 2:2, Юудова, Юудовахъ Мт 2:6,22, 26:47, Мк 10:1, Юудеи Мт 2:6,22, Юудеистѣки Мт3:1.

При други думи обаче йотуваните начални гласни се предават с ю: юрѣде Мт 5:22, юрѣдивѣ Мт 7:26.

По-голяма част от различията в ГБ представляват фонетико-правописни варианти, като единият от тях обикновено отразява явление, което има източнославянски произход, а другият — южнославянски. Към този тип варианти се отнасят:

— форми, които пазят високите ерови гласни, и други, съдържащи гласните е, о: тѣма Мт 6:23 — тѣница Мт 5:25, тѣмно Мт 6:23; вѣплъ и воплъ Мт 2:18, Й 11:1; вѣси — вѣси: Лк 13:1 тѣща — тѣща Мт 8:16.

— палатализация на задноезичните съгласни г, к, х наред с форми с ъ: вѣтци хѣтници Мт 7:15; грѣшници Мт 9:10; грѣси твои Мт 9:2, 5; грѣхы Мт 9:6; сапогы Мт 3:11; мнѣгы недѣгы Мт 7:21, доухы Мт 8:16 и др.

— интервокална протеза се редува с липса на такава: поасъ Мт 3:4, Юудеа Мт 3:5, прѣваа Мт 22:38, вѣ покаяніе Мт3:11, даиіа Мт 7:11.

Търновската норма за писане на ъ след ч и в корен -лъсть, прокарана последователно в Търг, в ГБ не се спазва: лѣчши Мт 10:30 и др. под.

Лексикалната близост на двата паметника най-добре изпъква на фона на синонимната пѣстро̀та, характерна за евангелския текст до края на XV в. Представянето на синонимни редици, извлечени от съпоставката на 26 източноправославни (южнославянски и източнославянски) ръкописни паметници (вж. списъка на използваните източници — Иванова 2002), показва, че от общо 140 синонимни, само в 16 случая ГБ се различава с Търг, докато във всички останали има пълно тъждество. В групата на съществителните това са следните лексеми:

Лк 12:18 благаа, а не добраа, добро; гр. ἀγαθόν, τό (както в останалите паметници).

Й 5:37 видѣніе, а не лице, въразъ; гр. εἶδος, τό

Й 12:3 вѣна, а не масти; гр.: ἰσμή τοῦ μύρου

Лк 12:25 вѣзрастъ, а не тѣлеси, тѣло; гр. ἡλικία, ἡ

Лк 22:35 вѣлагалища, а не мѣхъ, вѣтница; гр.: βαλάντρον, τό

Й 11:1 вѣси, а не градьца, града; гр.: κόμη, ἡ

Лк 22:19 вѣспомяніе, а не память; гр. ἀνάμνησις, ἡ

Лк 22:52 вѣководы, а не стратизи, црковнии старцы; гр.: στρατηγός, ὁ

Лк 11:4 длъгъ, а не грѣхъ; гр.: ἁμαρτία, ἡ

Лк 12:13 достоаніе, а не нагнѣне, наследіе, причестіе; гр.: κληρονομία, ἡ

Мк 5:41 дѣвица, а не отроковица; гр.: παῖδιον, τό

Лк 14:21 домоу владыка, а не гнѣ домоу; гр.: οἰκοδεσποτης, ὁ

Лк 16:8 домоу стрѣитель, а не домоуикономомъ, икономъ, гн домоу
гр.: οἰκονόμος, ὁ

Лк 12:5 дѣбрь ѡгньнѣжѣ, а не — гѣена ѡгньнѣжѣ, гѣена; гр.: γέεσσα, ^

Лк 12:24 житница, а не хранилица; гр.: ταμείον, τό

Лк 13:1 жрѣтва, а не трѣва.

Й 4:6 источникъ, а не кладѣзь, стоѣдѣнецъ; гр.: πηγή, ἡ

Й 12:6, Й 13:29 ковчежець, а не скриница, рачица; гр.: γλωσσοκόμον, τό

Лк 11:22 користъ, а не плѣкъ; гр. σκῦλον, τό

Мк 1:20, Мк 3:9 коравль, а не ладна; гр.: πλοῖν, τό

Лк 19:23 коѣпецъ, а не пѣнажничъ, трѣжничъ; гр.: τράπεζα - ξς ὁ τράπεζίτης

Лк 9:14 коѣпъ, а не спода, спжда, радъ; гр.: κλίσιᾶ, ^

Лк 20:20 латель, а не дѣлатель, засѣдничъ; гр.: ὑποκρινομένους

Лк 12:59 мѣдница, а не трѣхътъ, цѣта, кондратъ; гр.: λεπτόν, τό

Лк 16:7 мѣръ, а не кошь, корь, корецъ, връзовль, кринь; гр.: κόρος, ὁ

Лк 8:2 недѣгъ, а не волѣзни; гр. ασθένημα, τό

Й 5:39, Й 7:38 писаниѣ, а не книги; гр.: γραφή, ἡ

Й 14:16 оѣтѣшитель, а не параклита (фараклита); гр.: παράκλητος, ὁ

Й 10:33 хоѣла, а не власфилина, лѣжи; гр.: βλασφημία, ἡ

Лк 19:4 гагодичина, а не сукоморна; гр.: συκομορέα, ἡ

Й 11:38 пещера, а не паштъ: Ник, Ас, Зогр, Мар или гробъ: Лонд, Терт, Юр, Мст, Дбрл; или вертепъ: Чуд; гр.: σπήλαιον, τό

Прилагателни имена:

Й 19:31 великъ в съчетанието великъ днѣ, а не велии днѣ; гр.: μεγάλη ἡ ἡμέρα

Лк 1:3 дрѣжавнии, а не красны, славны; гр.: κράτιστος

Лк 7:12, Лк 9:38, Й 1:14 единородень, а не единочадъ, единочаденъ, иночаденъ; гр.: μονογενής

Й 8:12 животнии в съчетанието свѣтъ животнии, а не свѣтъ вѣчныи; гр.: τὸ φῶς τῆς ζωῆς

Лк 19: 22 лжкавын, а не зѣлы, зли; гр.: πονηρός

Лк 6:36 мѣрдн, а не милостиви, щедри; гр.: οἰκτίρμων

Лк 13:30 прѣвини, а не прѣдѣны; гр. πρωτος

Й 12:3 мнѡго цѣкни, а не блѣкнѡны.

Лк 5:26 прѣславенъ, а не дивенъ; гр.: παράδοξος

Лк 11:13 Дхѣ стѣ, а не Дхѣ благъ; гр.: πνεῦμα ἅγιον

Глаголи:

Лк 9:27 видѣтъ, а не оѣзратъ; гр.: ἴδωσιν ξς εἰδόμην

Й 18:11 внесе, а не вѣложи (вложи), вѣзврати; гр. βάλλω

Й 9:18, 24 вѣзгласиша, а не вѣзваша, призѣваша; гр. ἔφώνησαν

Лк 20:46 вѣнеамитъ/ внемлѣ, а не влюдѣте сѣ; гр. προσέχετε ὅτι προσέχω

Лк 17:6 въстрѣгни сѧ, а не въздери сѧ, въздвигти сѧ, искорени сѧ; гр. ἐκριζώθητι от ἐκριζώω

Лк 22:25 господствѡужьтѣ/ господствоуѡють, а не оустоужьтѣ, владажтѣ/ съвладажтѣ; гр. κυριεύουσιν от κύριεω

Лк 12:45 кѣснитѣ/ коснити, а не мждитѣ, медлитѣ; гр. ἔρχεσθαι

Й 9:1 мимо идыи, а не мимоградь, прѣхѡдѧ; гр. παράγω

Лк 9:38 молати сѧ, а не просити сѧ, възпросити; гр. ἠρώτησεν

Лк 8:29,32 повѣлкѣ, а не прѣцааше, волаше; гр. παρήγγελλεν

Й 4:4 подовааше же емоу, а не достѡкше же емоу, вѣше же емоу, стоиаше же емоу; гр. ἔδει δὲ αὐτὸν

Й 4:16 иди пригласи, а не иди призови; гр. Ὑπαγε φώνησον

Лк 6:48 поколкѣвати, а не двигнжти/подвигнжти; гр. σαλεύσαι - ξς σαλεύω

Мк 1:17 прѣидеѧ, а не ходита; гр. δεύτε

Лк 13:1 прѣидѡше, а не приключи сѧ; гр. παρήσαν - ξспареими

Й 19:30 прилѣтѣ /прилѣ, а не възлѣ, възлѣ; гр. ἔλαβεν - от βάλλω; Й 19:23 прилѣшлѣ, а не възлѣшлѣ; гр.: ἔλαβον - от βάλλω

Лк 16:26 прѣкнѣти, а не минжти; гр. ἔρχου - от ἔρχομαι

гр. εἰπεῖν - от λέγω

Лк 2:43, Й 4:1 не разѡумѣ, а не не оувѣдѣ, не оуслыша; не уюста: не позна; гр. εἴπωσαν - от γινώ

Мк 3:27 расхытити, а не разгравити; гр. διαρπάζω

Й 13:21 свѣдѣтелствѡва, а не послѡшѣствѡва; гр. ἐμαρτύρησεν

Лк 17:37 съвержтѣсѧ, а не сънемижтѣ сѧ; гр. ἐπισυναχθήσονται - от ἐπισυνάγω

Лк 6:44 съвиражтѣ, а не вѣшжтѣ; гр.: συλλέγω

Мк 10:42 съдѣловажтѣ имѣ/съдолѣваютѣ, а не съвладоужтѣ, господствѡють, оустѡлѣтѣ; гр.: κατακυριεύω

Й 7:1 хѡждааше, а не идѣаше; гр.: περιέπω

Мк 10:34 оуѣзвѣтѣ, а не оуѣпжтѣ, вѣжтѣ, заѡшѣтѣ, оуранѣт; гр. ἐμπτύσουσιν

Лк 12:10 вставити сѧ, а не ѡпоуститѣсѧ; гр. αφήμι

Лк 22:47 цѣловати, а не лѡвѣзати; гр. φιλεω

Причастия:

Лк 12:55 югѣ вѣжжѣюгѣ, а не дышжѣ; гр.: νότον πνέοντα

Й 1:38 идѣкша: слѣдоуѡща, а не гѡлѣжѣ; гр. ἀκολουθοῦντας - от ἀκολουθέω

Мк 1:29 исхѡдѣше, а не исшѣдше; гр. ἐξεληθότες

Лк 7:24 колѣвлемѡу/ колѣвлемѣ, а не движемѣ; гр. σαλευόμενον - от σαλεύω

Лк 16:2 пригласивѣ, а не призѣвавѣ;

Й 4:14 воды текжѣжѣ, а не всплѣплѣштѣжѣ: выскѣплѣжѣжѣ: вѣхѡдѣшѣ: вѣхѡдѣшѣ: измѣкнѡжѣмѣ; гр.: ὕδατος ἄλλομένου

Наречия:

Лк 11:53 вѣднѣ, а не лютѣ; гр.: δεινός (който има страшен вид)

Й 8:6 долоу, а не низъ; гр.: κάτω

Й 6:25 zde, а не сѣмо/само; гр.: ὧδε

Й 6:64 искони, а не испрѣва: означела /изначала; гр.: ἐξάρχῃς

Лк 20:47 лишъше, а не вольше (волше, воле); гр.: περισσότερον

Лк 19:31 сице: тако, а не то; гр.: οὕτως

Й 13:38 трици, а не три крѣты; гр.: τρίς

Й 6:66, Й 19:12 ѿ сего, а не ѿ селѣ: ѿ толи: ѿ того; гр.: ἕκ τούτο

При възможност за избор между гръцка лексема и нейното славянско съответствие в част от примерите в Търг и в ГБ се забелязва тенденция на запазване на гръцките заемки:

Мк 1:6 акрѣды, а не прѣзи или аврѣди; гр.: ἄκριδας от ἄκρα, ἥ;

Лк 16:19 вѣсвѣнѣ, а не чръвеница; гр.: βύσσος, ἥ

Й 21:7 епендѣтъ, а не срацица или одежда; гр.: ἐπενδύτος, ὁ

Лк 21:2, Мк 12:42 лепта, а не мѣра, цѣта/цѣта, мѣдница, пѣнѣзи; гр.: λεπτόν, τό

Й 12:3 лѣтра, а не стѣклѣница; гр.: λίτραν μυρον

Лк 16:19 порфира, а не вагрѣница; гр. порфύρα, ἥ

Й 18:3 спира, а не народы, воинны; гр.: σπείρα, ἥ

Й 11:18 стадѣи, а не пѣприць; гр.: σταδίον, τό

Й 20:7 соударь, а не оуброуць; гр.: σουδάριον, τό

Лк 12:27 кринъ, а не цѣтѣць, цѣтѣ сѣлѣныхъ; гр.: κρίνον, τό

Синонимното разнообразие е характерно и за двата паметника. Така например на различни места в евангелските книги срещу една и съща изходна дума от гръцкия източник в двата паметника се употребяват нейни синонимни славянски съответствия:

Лк 20:2.2 власть (ГБ, Търг), а не овласть; гр.: ἐξουσία, ἥ (в останалите сравнявани паметници); Лк 20:2.1 власть (ГБ, Търг), а не влады/власть.

По същия начин в Мк 11:17 срещу гр.: σπήλαιον, τό се употребява врьтѣпѣ, а не пешѣра, а в Лк 19:46 пешѣра, а не врьтѣпѣ; Й 5:9, Й 5:14 в двата паметника се използва здравъ срещу живѣ: цѣлѣ в др. паметници; Лк 12:12 (гр. εἶπεν от λέγω) рѣци, а не глати, а в Мк 12:36 в двата паметника се употребява глаголъ срещу рече в други паметници; в Мк 14:72.1 и Й 13:38; — лекторъ (гр.: ἀλέκτωρ, ὁ), а не пѣтель, коуръ, кокотъ; докато в Мк 14:72.2 е предпочетена лексемата пѣтель, а не коуръ, кокотъ; Й 19:17 глѣмоє, а не нарицаемоє; гр. λεγόμενος; Й 4:5 глѣмыи Сухарь, а не нарицаємы Сухарь; гр.: λεγομένην Σухαρ; а друг път в Й 9:11 е глѣмыи: Търг, и нарицаємы: в ГБ. гр.: λεγόμενος

На фона на лексикалната близост различията в двата паметника по части на речта представляват малка част:

ТЪРГ ГБ

- Мт 2:4 архіереѣ — прѣвосѣщенники
 Мт 6:2, 6:16 впокрите — лицемѣри
 Мт 14:15 година — часъ
 Мт 10:10 пищѣ своеѣ — мѣзды своеѣ
 Мт 15:19 влѣди — любовдѣлїѣ
 Мт 15:19 лѣжесвѣдѣнїѣ — лѣжесвѣдѣтельства
 Мт 15:19 власфимїѣж — хѣлы
 Мт 26:7 алабастръ — стклянницю
 Мт 27:51 опона црковнаѣ — завѣса црковнаѣ
 Лк 11:4 длѣгъ — грѣхъ
 Лк 9:33 скинїѣ — сени; гр.: σκηνή, ἡ
 Й 2:17 зависть: жалость; гр.: ζήλος, ὁ
 Мт 13:21 вышїже скрѣви или гоненїю — вышїже печали и гоненїю
 Мт 14:2 вѣста — воскресѣ
 Мт 6:24 не врѣжетъ — не радити начнетъ
 Мт 8:10 чудисѣ — оудивисѣ
 Мт 9:3 власфимисаетъ — хѣлитъ
 Мт 9:11 рѣшѣ — глаголю
 Мт 14:22 оубѣди — понзди
 Мт 14:23 поздѣ же выше — позде же вышѣ
 Мт 18:17 рѣци цркви — повѣждѣ цркви
 Мт 6:24 не врѣжетъ — не радити начнетъ
 Мт 8:10 чудисѣ — оудивисѣ
 Мт 9:3 власфимисаетъ — хѣлитъ
 Мт 18:27 и длѣгъ остави емоу — и длѣгъ ѡпзсти емоу
 Мт 22:28 влѣдите — прельцаетесѣ
 Й 18:14 погывынжти: оумрѣтн; гр. ἀποθανεῖν
 Лк 9:54 погубитъ: потрѣбитъ; гр. ἀναλῶσαι
 Й 11:34 приїди: глѣди; гр.: ἔρχου — от ἔρχομαι
 Мт 5:28 оуже прѣлювы сѣтвори — оуже любовдѣйствиова
 Мт 26:26 глѣ — рече
 Мт 5:28 оуже прѣлювы сѣтвори — оуже любовдѣйствиова
 Мт 27:33 глѣмоѣ — нарицаемоѣ
 Мт 27:33 лѣвное мѣсто — краниво мѣсто
 Мт 7:26, 25:3, 25:8 воуѣ — юродивыѣ
 Й 5:6 здравъ — цѣлѣ; гр. ὑγιεινός
 Лк 3:22 зракъ — видение — видъ — вбразъ; гр. εἶδει — от εἶδος, τό
 Лк 13:17 нарѣдъ — людїе; гр.: ὄχλος, ὁ
 Лк 1:15 великъ — велин; гр. μέγας
 Й 6:4 праздникъ іудейскы: праздникъ жидовьскы; гр.: ἡ ἑορτὴ τῶν

Мт 22:38 великаа заповѣдь — и вольшааа заповѣдь

Лк 22:56 видѣвши: оузрѣвши; гр.: ἰδοῦσα

Лк 14:10 прѣвѣзлежжцими: прѣзванными; гр.: τῶν συνανακειμένων

Лк 7:9 послѣдоуѣжци: идоуѣши по немь; гр. ἀκολουθῶντι — от ἀκολουθῶ

Към тези разночетения могат да се добавят и срещащите се често словообразователни варианти (вж. примерите в Мт):

Мт 9:29 къснжса — прикосноуеса; 23:34 пропънете — распънете; 27:44 проплатаа — расплатаа; 10:8 цѣклите - исцѣклите; 14:11 вънесе — ѿнесе; 13:12 извѣдетъ — преизвѣдетъ 13:54; ѿчѣство — отечествѣе; 3:4 гадъ — сънѣдь; 22:10 напжти — на распжтѣа; 10:1 дванадесате оученикъ — ованадесате оученика; 22:39 двою — обою.

Сравнението с печатните църковнославянски издания Острж и ЕБ показва, че в тях са настъпили някои редакционни промени. Така напр. срещу подобна (подобна времѣне) Мт 26:16 (ГБ, Търг, Острж) в ЕБ се въвежда оудовна; Мт 3:16 съходащъ (ГБ, Търг) — съходащъ (Острж) — сходаща (ЕБ); 22:15 прѣшла — прѣмше (Острж) — воспрѣшла (ЕБ); 27:22 да проплатъ вѣдетъ — да проплатъ воудетъ (Острж) — да расплатъ воудетъ (ЕБ); 13:2 на поморѣи (Търг) — на поморѣи (ГБ,) — на врезѣ (Острж) — на поморѣи (ЕБ).

1. Сравнителният анализ показва общата текстологична основа на двата паметника (ГБ и Търг), отнасящи се към една и съща редакция (Атонската). В ГБ са проведени системни промени, внасящи особености на руската езикова среда, т.е. налице е последователна и системна редакция. За това, че текстовата основа е единна, говори сравнително малкият брой разночетения, които представляват преди всичко фонетико-правописни и лексикално-граматически варианти, докато синтактико-текстологичните разночетения се срещат по-рядко.

2. Посочените примери показват, че при регистрираните в евангелските ръкописни книги синонимни двойки или синонимни редици Търг и ГБ се причисляват обикновено към една и съща група паметници (среднобългарски, сръбски и руски), показвайки единство с тях, докато лексикалните разночетения между тях са многократно по-малко. Те нямат новаторски характер, а са част от познатия и използван в предходната евангелска книжнина лексикален фонд.

3. Проекциите напред към Острж и ЕБ показват, че съществените промени в Евангелския текст са направени в ГБ, печатните църковнославянски Библии ги повтарят буквално, макар че има случаи на поправки в последните, които са собствено техни нововъведения.

ЛИТЕРАТУРА

- Alekseev, A. A.** *Техgeschichte der slavischen Bibel* (Текстология славянской библии). *Bausteine zur Slavischen Philologie und Kulturgeschichte. Reihe A: Slavische Forschungen Neue Folge Band 24.* "Böhlau Verlag". Köln — Weimar—Wien. 1999.
- Атанасов, П.** Славянската старопечатна сбирка на НБ „И. Вазов“ — Пловдив. (Поправки и добавки на Опис на славянските ръкописи и старопечатни книги в Пловдивската народна библиотека. София, 1920). — Библиотекар, 1970, с. 44—45.
- Воскресенский, Г. А.** Характеристическия черты четырех редакций славянского перевода Евангелия от Марка по сто двенадцати рукописям Евангелия XI—XVI вв. Москва, 1896.
- Врачу, А.** Някои бележки върху езика на първата печатна книга (среднобългарски паметник от началото на XVI век). *Български език*, № 3, 211—214.
- Горский, А. В., К. И. Невоструев.** Описание славянских рукописей Московской синодальной библиотеки. Т. 1—2, М., 1855—1857.
- Дунков, Д., Д. Иванова.** Старопечатните славянски книги в Пловдивската народна библиотека „И. Вазов“. — *W: Rękopis a druk. "Najstarsze druki cerkiewnosłowiańskie i ich stosunek do tradycji rękopismiennej". Materiały z sesji. Kraków, 7—10 .XI. 1991, s. 301—313.*
- Евсеев, И. Е.** Очерки по истории славянского перевода Библии. Столетняя годовщина русского перевода Библии. Петроград, 1916.
- Иванова, Д.** Търговищкото печатно четвроевангелие и старите славянски преводи на Евангелието (с оглед на текстологичната традиция. — В: *Българистични проучвания. Международен семинар по български език и култура.* В. Търново, 1999, с. 45—60.
- Иванова, Д.** Печатните книги през XVI век и старата ръкописна традиция. — В: *Търновска книжовна школа. Българската литература и изкуство от Търновския период в историята на православния свят.* В. Търново 1999, с. 295—312.
- Иванова, Д.** Традиция и приемственост в новобългарските преводи на Евангелието. Текстология и език. Пловдив 2002.
- Иванова, Д.** Старата текстологична традиция и проекциите ѝ в новобългарските преводи на Евангелието. — В: *Търновската книжовна школа и християнската култура в Източна Европа.* В. Търново, т. VII, 2002, с. 305—320.
- Иванова-Мирчева, Д.** Езикът на печатните книги от XVI век. — В: *Kształtowanie się nowobułgarskiego języka literackiego (do roku 1878).* Wrocław — Warszawa — Kraków, 1990, s. 73—85.
- Игумен Иннокентий.** Геннадиевская Библия 1499 г. как синтез библейских традиций. — В: *Библия в духовной жизни, истории и культуре*

- России и православного славянского мира. К 500-летию Геннадиевской Библии. Сборник материалов международной конференции. Москва 21—26 сентября 1999. Москва 2001, с. 11—23.
- Климов, И.** К изучению текстологии церковнославянского Евангелия: отношения между изданиями XVI в., печатанными в Москве и на Беларуси. — В: Библия в духовной жизни, истории и культуре России и православного славянского мира. К 500-летию Геннадиевской Библии. Сборник материалов международной конференции Москва 21—26 сентября 1999. Москва 2001, с. 181—199.
- Miklas, H.** Das Tetraevangelium des Makarije aus dem Jahre 1512. Der erste kirchenslavische Evangeliendruck. Faksimile—Ausgabe. Paderborn-München-Wien-Zürich, 1999.
- Мицько, І.** Острозька славяно-греко-латинська академія. Киев, 1990.
- Немировский, Е. Л.** Южнославянские кириловские издания в Центральной научной библиотеке Академии наук Украин в Киеве. — Археографски прилози. Београд, 1995, кн. 17.
- Nemirovskij, E. L.** Gezamtatalog der Frühdrucke in kyrillischer Schrift. Baden-Baden, 1996, Bd. 1; 1997 Bd. 2.
- Немировский, Е. Л.** Заметки о южнославянских старопечатных изданиях. — Сборник Матице српске за славистики, 54—55, Нови Сад, 1998, с. 195—201.
- Nowakowić, S.** Ђ u srpsko-slowenskoj i bulgarsko-slowenskoj knjizevnosti od XV vijeka na dalje. — Rad Jugoslowenske Akademije Znanosti i umetnosti. Zagreb, 1878.
- Платонова, И.** О переводческой технике в Геннадиевской Библии 1499 года. — Славяноведение, 1997, № 2, с. 60—74.
- Рижский, М.** История переводов Библии в России. Новосибирск, изд. „Наука“, 1978.
- Сборник Библия в духовной жизни, истории и культуре России и православного славянского мира. К 500-летию Геннадиевской Библии. Сборник материалов международной конференции. Москва 21—26 сентября 1999. Москва 2001.
- Славова, Т.** Някои предварителни наблюдения върху редактирането на евангелския текст в Св. гора. — Palaeobulgarica, 1990, № 1, с. 72—81.
- Славова, Т.** Атонска редакция на старобългарските книги. — В: Старобългарска литература. Енциклопедичен речник. С., 1992, с. 137—139.
- Станчев, Кр.** Опис на славянските ръкописи в Пловдивската народна библиотека „И. Вазов“, постъпили след 1920. С., 1982.

- Фостер, П.** Архаизация Геннадиевской Библии — возвращение к классической норме. — В: Библия в духовной жизни, истории и культуре России и православного славянского мира. К 500-летию Геннадиевской Библии. Сборник материалов международной конференции. Москва 21—26 сентября 1999. Москва 2001, с. 31—49.
- Цонев, Б.** Опис на славянските ръкописи и старопечатни книги на Пловдивската народна библиотека. С., 1920.
- Чистович, И.** История перевода Библии на русский язык. Санкт-Петербург, 1899.

БЕЛЕЖКИ

¹ Геннадиевската Библия (ГБ), наречена така по името на новгородския архиеп. Геннадий, останала в ръкопис, е завършена през 1499 г. Нейните съставители събрали всички известни и достъпни славянски библейски текстове, съединили ги в едно цяло, разбили ги по глави, подобно на латинската Вулгата, а там, където липсвали отделни книги на славянски, те направили нови преводи от Вулгатата (Горский/Невоструев 1855, Евсеев 1916, Рижский 1978, Алексеев 1999:195—201). В периода на съставянето на ГБ започва интензивна работа в областта на библейската филология, която продължава и по-късно (наред с новгородския започват да функционират и други книжовни центрове, в резултат на което се появяват различни книги на Библията, както и печатното издание на цялата Библия (Острж) на основата на ГБ — вж. Алексеев 1999:201).

² Търговишкото тетраевангелие (1512 г.) (заедно със Служебник 1508 г. и Октоих 1510 г.) е сред първите български старопечатни книги и първото среднобългарско издание на Евангелието.

³ Неговото отпечатване се свързва с името на черногорския монах Макарий. Поради това, че книгите на Макарий са на български език, някои учени ги причисляват към кръга на българските първопечатни книги (вж. за това у Славова 1992:474). За създателя им науката разполага с малко данни — част от учените считат, че те са отпечатани от сръбския монах Макарий, който до падането на Сърбия под турско робство се е занимавал с книгопечатане в Цетина, Черна гора (Новакович 1878, Врачу 1962, Немировский 1997, 1998); други изследователи го възприемат като различна от цетинския печатар личност.

Търг е първото издание на кирилица, отпечатано не само на хартия, но и на пергамент. Пергаментният екземпляр е намерен от румънския писател и археограф Ал. Одобеску в 1860 г. в манастира Бистрица. Той го въвежда в научен оборот през 1862 г. Предполага се, че е бил предназначен за Нягое Басараб. Днес се съхранява в Музея на изкуствата в Букурещ (Немировский 1998:197). Търг от 1512 г. е регистрирано в справочната литература с 24 екземпляра, като за 22 от тях има данни за сегашното им местонахождение (Немировский 1997: 131—151).